

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.091.12.011.3

О. В. МАТВИЄНКО

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

Розглядаються теоретичні основи забезпечення педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі школи. Розкриваються сутність поняття «педагогічна взаємодія», його співвідношення з такими категоріями, як «взаємозв'язок», «взаємовідносини» і «вплив», розглядаються функції педагогічної взаємодії та її форми. Характеризуються компоненти зазначеного феномена, вивчаються особливості впливу педагогічної взаємодії на якість навчально-виховного процесу.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, взаємозв'язок, взаємовідносини, вплив, навчальна співпраця.

Е. В. МАТВИЄНКО

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Рассматриваются теоретические основы обеспечения педагогического взаимодействия в учебно-воспитательном процессе школы. Раскрывается сущность понятия «педагогическое взаимодействие», его соотношение с такими категориями, как «взаимосвязь», «взаимоотношения» и «влияние». Рассматриваются функции педагогического взаимодействия, его формы. Характеризуются компоненты указанного феномена, изучаются особенности влияния педагогического взаимодействия на качество учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, взаимосвязь, взаимоотношения, влияние, учебное сотрудничество.

O. V. MATVIYENKO

THEORETICAL ASPECTS OF PROVIDING PEDAGOGICAL COOPERATION IN LEARNING AND EDUCATING PROCESS AT SCHOOL

The article deals with theoretical principles of providing pedagogical cooperation in the learning and educating process at school. The essence and features of the notion of pedagogical cooperation, its correlation with the concepts of «interaction» and «influence», functions of pedagogical interaction and its forms have been studied and characterized. The components of the phenomenon under study, peculiarities of pedagogical interaction influence on the quality of the learning process have been defined.

Keywords: cooperation, pedagogical cooperation, influence, educational collaboration, relations.

Перехід від авторитарно-директивної педагогіки до особистісно зорієнтованого навчання та виховання значною мірою залежить від розвитку суб'єкт-суб'єктних взаємин між учителем

та учнями в навчально-виховному середовищі, їхньої міжособистісної взаємодії на засадах діалогу, співпраці, партнерства. Проблема взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу завжди була актуальною. Від її вирішення безпосередньо залежать продуктивність впровадження нових освітніх технологій у педагогічну практику, рівень духовного зростання особистості.

Підготовка майбутнього вчителя до різних видів взаємодії суб'єктів освітнього процесу висвітлена у працях таких науковців, як А. Авраменко, Л. Байбородова, А. Вербицький (групова взаємодія), Ю. Акаймова (міжкультурна комунікація), Т. Асланова, О. Іванова (мовленнєва підготовка), С. Горбачова, М. Дигун, Л. Спринцева, С. Єфремов, О. Мещерякова (педагогічна взаємодія), Е. Заредінова (морально-ціннісні взаємини батьків і дітей в історичному аспекті), В. Казанська (співробітництво у навчанні), І. Кобзарєва (особистісно орієнтована взаємодія), Ю. Костюшко, М. Рібакова (конфлікт та взаємодія в освітньому процесі), В. Семиченко (проблеми взаєморозуміння), Т. Устименко (міжкультурна взаємодія), Г. Хайрулін (технологія взаємодії). Взаємодії як формі суб'єкт-суб'єктних відносин значну увагу приділяють вчені В. Андрєєв, Л. Байкова, Л. Гребенкіна, Н. Дьоміна, В. Журавльов, Є. Коротаєва, С. Кондратьєва, І. Ларіонова, В. Панюшкін, В. Семиченко, Г. Цукерман, М. Шульц та ін. Психологічні засади взаємодії як форми спілкування розробляли І. Бех, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Моляко, Р. Немов, А. Петровський, Т. Яценко тощо. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, з одного боку, про різноманітність підходів до проблеми «взаємодія», а з іншого – дає підстави стверджувати, що зазначений феномен має широке практичне використання.

Метою статті є на основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити й обґрунтувати теоретичні основи забезпечення педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі школи.

Педагогічну взаємодію можна розглядати як явище зв'язку особистостей у навчально-виховному процесі, що реалізується через спільні дії і характеризується взаємовпливом учасників.

У зв'язку з цим необхідно охарактеризувати педагогічну взаємодію шляхом зіставлення з поняттями, які широко використовують у психолого-педагогічній і соціально-педагогічній літературі: «взаємозв'язок», «взаємовідносини», «вплив».

Порівнюючи взаємозв'язок і педагогічну взаємодію, варто зазначити, що педагогічна взаємодія в навчально-виховному середовищі завжди детермінована певною метою – передаванням знань, суспільного досвіду тощо. Будь-яка взаємодія в педагогічному процесі є взаємозв'язком, проте не будь-який взаємозв'язок можна визначити як педагогічну взаємодію особистості. Неважко бути прямо чи опосередковано пов'язаним з якимось явищем; натомість, щоб вступити з ним у взаємодію, необхідно, щонайменше, мати мету, усвідомлювати взаємозумовленість спільної діяльності, планувати досягнення передбачуваного результату. Тобто педагог має розуміти зв'язок своєї праці з глобальною системою освіти, але він вступає у систему педагогічної взаємодії зі своїм найближчим оточенням. Таким чином, порівняно із взаємозв'язком педагогічна взаємодія має конкретніший, предметно-діяльнісний характер [5, с. 6].

У процесі взаємодії між людьми встановлюються певні відносини офіційного чи неофіційного характеру. Порівняно із взаємодією формування *взаємин* менш кероване, хоча взаємини, що склалися, можуть або сприяти, або ускладнювати процес спільної діяльності. Результативність взаємодії багато в чому визначає модальність взаємин суб'єктів діяльності, але потім, у разі повторних контактів, взаємини починають впливати на процес педагогічної діяльності.

Оскільки розвиток людини протікає в діяльності і відбувається завдяки їй, людина перебуває в центрі уваги системи педагогічного виховання. Однак момент залучення дитини до діяльності, що вимагає напруження фізичних або духовних зусиль, проблематичний. Тож вирішення цієї проблеми суттєво залежить від характеру сталих взаємин між педагогом та дітьми. Педагогічна взаємодія – чинник успішної діяльності дітей, що зумовлює міру розвитку учня, який вступає у взаємодію з педагогом.

Взаємодія зумовлена характером впливу вчителя на дітей. Вплив – це той короткий момент операційної акції, що його справляє одна людина на іншу всілякими способами:

власним психофізичним апаратом (голосом, мімікою, пластикою, жестами, позою), діями, вчинками, діяльністю. Відповідний вплив (реакція) зумовлений тим же людським апаратом, продовжуючи тональність і зміст початкового впливу. «Акція-реакція» – психологічне підґрунтя будь-якої взаємодії: чи то сумарної сукупності взаємних впливів, чи їхньої системи.

Отже, вплив – це цілеспрямоване перенесення інформації та досвіду від однієї людини до іншої, окремий випадок спрямованого впливу, пов'язаний з переконанням, навіюванням (іноді навіть із гіпнотичним навіюванням). Принципова різниця між впливом і взаємодією полягає в тому, що вплив односпрямований, тоді як у взаємодії, особливо педагогічній, потрібен прямий і зворотний зв'язок. Ефективність взаємодії визначається реакціями учасників діяльності, які коригують ефективність отримання кінцевого результату [6, с. 74].

Вплив у педагогічному процесі можна виправдати у разі вирішення тактичних завдань, але постійний вплив може призвести в майбутньому до втрати ініціативи, віри в себе, небажання приймати відповідальні рішення тощо або, навпаки, сформувати позиції індивідуалізму у прагненні зберегти своє «Я», негативізму, агресивності стосовно суб'єкта впливу.

З розвитком гуманістичної психології й педагогіки, розробленням та реалізацією особистісно зорієнтованого (особистісно центрованого) підходу в освітній діяльності виникає потреба у заміні професійної орієнтації педагога з тієї, що впливає, на позицію взаємодії. При цьому вплив залишається в арсеналі вчителя одним із механізмів педагогічної взаємодії, покликаною вирішувати конкретні найближчі завдання.

Вплив може бути цілеспрямованим (переконання, навіювання) і нецілеспрямованим (наслідування, зараження), тоді як педагогічна взаємодія завжди регламентована, продиктована структурою освітнього процесу. Тому в освітньому процесі загалом і в педагогічній діяльності зокрема ці поняття перебувають у відносинах взаємозумовленості:

– педагогічна взаємодія і вплив можуть бути рівнозначними, посилювати і підкріплювати одне одного в тому разі, коли педагог (який вже перебуває за певних обставин у системі педагогічних взаємодій) володіє сугестивними властивостями;

– педагогічна взаємодія може передувати впливу, коли ціннісні орієнтації вчителя в якийсь період починають впливати на процес формування цінностей і світосприймання.

Завдання педагога полягає в тому, щоб у кожному конкретному випадку обрати оптимальний варіант педагогічної взаємодії, тобто якнайкраще врахувати можливості учнів, сприяти вияву їхньої самостійності, передбачити раціональні форми управління навчально-виховною діяльністю для досягнення максимально можливих результатів за мінімальний час [4, с. 10].

Функції педагогічної взаємодії регулюють чинники, пов'язані з навчально-виховним процесом, особливостями спілкування і правовими нормами, властивостями педагога та учнів. Функціонування може бути зовнішнім і внутрішнім.

Зовнішнє функціонування педагогічної взаємодії виявляється в подіях, вчинках, діях, результатах. Внутрішнє вияв у домінантних реакціях, готовності діяти в певній ситуації згідно до обставинами, що склалися. Воно тісно пов'язане з відповідним рівнем інтелектуальних здібностей, умінням логічно оцінювати ситуації педагогічної взаємодії, швидкістю реакції, нестандартним мисленням, самостійністю.

Функціонування педагогічної взаємодії обмежене трьома напрямками: регулятивно-практичним, ціннісно-орієнтаційним та емоційним (афективним), в основі яких лежить інформаційний обмін.

Регулятивно-практична функція виявляється у саморегуляції та самокоригуванні своєї педагогічної взаємодії з учнями.

Регуляція процесу педагогічної взаємодії, коригування поведінки та вчинків як учнів, так і вчителів неможливі без обміну інформацією, який є процесом взаємного, зустрічного, симетричного перенесення і відтворення структурних особливостей систем взаємодії. Регулятивно-практична функція включає регулювання, коригування вчителем взаємин окремих учнів, учня і колективу, до якого він належить. Вона виявляється також у саморегуляції й самокоригуванні вчителем своєї педагогічної взаємодії з учнями [1, с. 147].

Ще однією функцією педагогічної взаємодії вчителя та учнів є ціннісна орієнтація. У навчально-виховному процесі через педагогічну взаємодію відбувається пізнання учителем та учнями один одного, орієнтація в їх особистості, поведінці (зовнішня сторона функції), а також самопізнання і самоорієнтація педагога та вихованця (внутрішня сторона педагогічної взаємодії). Діалектика цієї функції така: ціннісні ідеали, рівень сформованості громадської свідомості й соціальної активності, інтереси та здібності, стан рефлексії, навички співпраці, способи самоутвердження.

Ця функція вказує також на інформацію, котру учні сприймають і яка стає їхньою внутрішньою потребою й допомагає орієнтуватися в навколишньому середовищі. Під її впливом формується певний стиль мислення, життя вихованців, відбувається зміна емоційних та мотиваційних процесів, заміна одних моральних цінностей іншими.

Педагогічна взаємодія учителя і школярів досягне потрібних результатів, коли на уроці й поза ним враховуватиметься емоційно-вольовий чинник. Тому третьою функцією педагогічної взаємодії вважаємо емоційну (афективну). Вчитель має «відчувати» дитину, вміти радіти і співпереживати їй, виражати емоції для створення доброзичливого клімату в навчально-виховній роботі.

При організації навчально-виховного процесу педагогічна взаємодія вможливує емоційний контакт учителя та учнів. Це перша складова афективної функції. Друга полягає у виявленні культури почуттів, спрямованості на педагогічну взаємодію, сприяє саморегуляції настрою й емоцій.

Основу афективної функції становить інформація, що має емоційне навантаження. Це відомості про емоційний та психічний стан учнів і вчителя, «налаштованість» їх на взаємодію, відносини між учителями та учнями класу, почуття симпатії, антипатії, індиферентності, що виникають у навчально-виховному процесі.

Від емоційного характеру педагогічної взаємодії вчителів та учнів залежить весь навчально-виховний процес, бо кожна педагогічна дія має певний емоційний фон, який збагачує чи об'єднує всю навчально-виховну роботу.

Складовими педагогічної взаємодії є взаємини, що виникають між учителем та учнями, основу яких становлять емпатія, симпатія, антипатія, індиферентність, амбівалентність – психологічні механізми функціонування педагогічної взаємодії [2, с. 14].

Важливими характеристиками педагогічної взаємодії є також усвідомленість та цілепокладання. Вони визначають і форми цієї взаємодії, наприклад, співпрацю та спілкування. Обидві ці форми пов'язані між собою, виявляються у навчальному процесі. Взаємодія як співпраця (протиборство, протистояння, конфлікт – також форми взаємодії) передбачає і спілкування як його ідеальну форму. Вони зумовлюють, доповнюють одна одну. Усвідомленість і цілепокладання характеризують свідомий вибір та реалізацію змісту, цілей, засобів суб'єкт-суб'єктної взаємодії й вибір форми взаємодії (співпраці як оптимальної).

Аналіз наукового фонду дає підстави стверджувати, що існують різні підходи стосовно класифікації стилів педагогічної діяльності: авторитарний, демократичний, ліберальний; емоційно-імпровізаційний. Вчитель має спланувати власну вербальну та невербальну поведінку, спрогнозувати можливість реакції учнів на ту чи іншу ситуацію.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі дав нам змогу вирізнити такі функціональні компоненти взаємодії як багатовимірне системне і комплексне явище (рис. 1).

Рис. 1. Функціональні компоненти педагогічної взаємодії як багатовимірною системного та комплексного явища.

- *аксіологічний* – визначає та охоплює моральні цінності суб'єктів педагогічної взаємодії;
- *етичний* – проявляється в діяльності педагога, який сповідує ідеї та принципи гуманної педагогіки;
- *гностичний* – належить до сфери знань педагога. Особливе значення за сучасних умов для вчителя, який сповідує ідеї гуманної педагогіки, мають психологічні знання: знання закономірностей розвитку особистості, психо-індивідуальних особливостей учня, механізмів формування позитивної мотивації різних видів діяльності, діагностичних методик тощо;
- *управлінський* – посідає важливе місце у структурі педагогічної взаємодії. Професійна педагогічна діяльність – це діяльність управлінця, організатора навчальної та виховної роботи як з учнями, так і з їхніми батьками;
- *змістовий* – передбачає перебудову змісту освіти. Навчальний зміст має бути спонукальним засобом загального психічного розвитку учня, насамперед його становлення як особистості;
- *комунікативний* – є одним із головних у структурі педагогічної взаємодії. Саме через спілкування трансформуються всі глибинні процеси.

Проведений нами системний аналіз зазначеного феномена дає підстави зробити такі висновки:

- педагогічна взаємодія є умовою оптимізації навчально-виховного середовища;
- ефектом взаємодії, її внутрішніми сторонами є педагогічний вплив і співпраця вчителя та учнів;

- педагогічна взаємодія опосередкована педагогічним спілкуванням. Якщо у процесі взаємодії відбувається взаємообмін уявленнями, установками, рисами характеру і поведінкою, то спілкування сприяє передаванню та обміну раціональної й емоційної інформації;

- педагогічні відносини і взаємини є, з одного боку, результатом педагогічної взаємодії, з іншого – сприяють її виникненню;

- функції педагогічної взаємодії регулюють чинники, пов'язані з навчально-виховним процесом, особливостями спілкування і відносинами між учителем та вихованцями, моральними і правовими нормами, властивостями педагога та учнів. Функціонування може бути зовнішнім і внутрішнім. Воно діє у таких напрямках: емоційному (афективному), ціннісно-орієнтаційному, регулятивно-практичному, в основі яких лежить інформаційний обмін.

Подальших досліджень потребує проблема обґрунтування психолого-педагогічних умов забезпечення педагогічної взаємодії у системі «вчитель-учні».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / Виховання особистості: у 2кн. // І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.
2. Бех І. Д. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості вчителя / І. Д. Бех, В. В. Радул // Наукові записки (Серія: Педагогічні науки). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 32. – Ч. I. – С. 12–17.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Кан-Калик В. А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования / В. А. Кан-Калик, Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 9–14.
5. Киричук О. В. Проблеми психології педагогічної взаємодії / О. В. Киричук // Психологія: респ. наук. зб. / відп. ред. О. В. Киричук. – К.: Освіта, 1991. – Вип. 37. – С. 3–12.
6. Матвієнко О. В. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії: монографія / О. В. Матвієнко– К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.